

УДК 398.8 398.3

О.І. Шалак

**ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЇВОК У «БЫТЕ ПОДОЛЯН»
К. ШЕЙКОВСЬКОГО: ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПИСУВАННЯ ТА ЕДИЦІЇ**

Проблема наукового дослідження історії української фольклористики –одна з найактуальніших у сучасній науці про усну традиційну культуру. Багато дат, фактів, імен – досі поза науковим контекстом. Осмислити, проаналізувати їх – одне із найнагальніших завдань.

Каленик Шейковський (1835–1903) належить до тих постатей в українській фольклористиці, чий внесок, хоч і не такий великий, сприяв розвитку науки, становленню її засад, розширенню знань про фольклор і побут не тільки Поділля, а й про українську традиційну

культуру загалом: «...український мовознавець, фольклорист, педагог-просвітитель, видавець. Закінчив 1858 р. Кам'янець-Подільську духовну семінарію, навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету» [1, с. 398]. Таких скупих відомостей у словниках можна назбирати небагато. У статті, уміщеній в «Енциклопедії українознавства» [17], названо грані діяльності Шейковського: педагог, мовознавець і етнограф. Тут зазначено назви його праць і подано основні біографічні відомості, проте не вказано на дослідження про нього. У другому виданні УРЕ [10] про К. Шейковського йдеться як про мовознавця.

Проте свого часу вже М. Сумцов зазначав: «Шейковський, мало-відомий український етнограф, автор невеличких збірників, котрих користувались часто, “О похоронах в Подольской губ.” (Київ. телегр., 1860, №№ 24–26), “Быт подолян” 1860, ч. 1–2 (казки, гаївки, похор.), “Опыт южно-русского словаря” 1861 А.–Б. (невеличка цікава книжка з піснями і прислів'ями), “Приветствия и поздравления у подолян” (Київ. курьер, 1863, №№ 5–8). Очевидно, Шейковський любив рідну країну і щосили працював на новій тоді ниві українознавства» [14, с. 6].

Схвально відгукувався про К. Шейковського І. Франко, називаючи його ім'я серед грона молодих талантів початку шістдесятих: Ганни Барвінок, А. Свидницького, С. Руданського. Мовознавчі праці молодого вченого оцінив Б. Грінченко [4, с. XIII–XIV] у передмові до першого тому «Словаря української мови» (1907). Втім, діяльність К. Шейковського-фольклориста досліджено мало [6, 7, 11, 16], у статті маємо на меті порушити проблему його текстологічних засад.

Народився К. Шейковський 1835 р. в м. Кам'янці-Подільському. Тут же вступив до духовної семінарії, яку закінчив 1858 р. Самі учні цей навчальний заклад непоштиво називали «свинарією», кожен із них мав остерігатися: «а) от усиленного критицизма...; б) от произвольного систематизма...; в) от неусмотрительного политического направления, порождающего... наклонность...судить о том, что не должно подчиняться их суждениям» [5]. Проте дослідники

твердять, що саме в Кам'янець-Подільській духовній семінарії виник на початку 50-х рр. XIX ст. гурток, члени якого захоплювалися «вивченням самотності подільського села» [9, с. 34]. Справді, тут одночасно навчалися С. Руданський та А. Свидницький, вони були знайомі і навіть товаришували. Саме тут, у семінарії, обидва виявили зацікавлення фольклором. Відомо, що К. Шейковський закінчив семінарію 1858 р.

Другий етап у діяльності К. Шейковського – київський (1858–1862). Після закінчення Кам'янець-Подільської семінарії він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. «У час, коли К. Шейковський учився в університеті св. Володимира, поміж студентів було чимало талановитих юнаків, невдовзі визначних діячів української культури: Михайло Старицький, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Тадей Рильський, Микола Лисенко, Павло Житецький. У студентському середовищі панувала атмосфера громадського піднесення, Старицький згадував згодом про численні гуртки – хто займався фольклористикою, хто збирав матеріал для українського словника, хто заходився складати популярні книжки для народу» [6, с. 7].

У цей період К. Шейковський і працював над «Бытом подолян» (К., 1859–1860) – одним із перших видань другої половини XIX ст., присвячених духовній та матеріальній культурі Поділля, яке І. Франко назвав «цінною етнографічною працею» [15, с. 308]. У «Передмові», що, власне, була заміткою від упорядника, К. Шейковський слушно твердив, що для правдивого дослідження побуту, духовної культури українців, треба спочатку вивчити побут, культуру окремих регіонів. До такого вивчення фольклорист і вдався, зауваживши, що «значно природнішим було би розпочати справу зі збирання і обнародування матеріалу. Під час збирання матеріалів слід обмежитися певною місцевістю, інакше ми ризикуємо не зібрати всіх матеріалів, або, щонайменше, не оприлюднити зібраних матеріалів, що й сталося з Ходаковським і Киреєвським» [3, с. II]. У передмові упорядник також докладно описав структуру видання, яке він збирався публікувати томами і випусками: «“Быт подолян” буде виходити випусками

від 3 до 4 аркушів. Шість випусків складуть том. Кожен випуск буде складатися з двох відділів. Перший відділ буде присвячено статтям, які знайомитимуть з побутом подолян; другий буде поповнюватися матеріалами, що сюди належать. Тут знайдуть собі місце пісні, казки, прислів'я, приказки, повір'я, загадки, анекдоти, фацеції і т. ін. Цим ми даємо змогу познайомитися з розумовим розвитком подолян за джерелами першої руки» [3, с. III]. Світ побачили тільки два випуски «Быта...», проте і вони стали першою основоположною працею, де було висвітлено народну поезію, прозу, обряди подолян.

Значною едиційною перевагою видання стали задекларовані у «Передмові» зауваги з приводу «південно-руського правопису», яких дотримувався К. Шейковський. Відзначивши невпорядкованість у правописній царині, упорядник запровадив кілька літер, що позначали окремі звуки української мови: «Наш правопис ґрунтується на вивченні фонетичних особливостей південно-руської мови, порівняно з властивостями інших слов'янських мов» [3, вып. 1, с. V]. Зокрема, було запропоновано літеру «г» з крапкою зверху, яка відповідала «г»; літеру «ў» («звучить, як англ. w, або кирил. ou» [3, вып. 1, с. V]), окремі літери які відтворювали звуки «дж» та «дз», а також буквосполучення «іо», що відповідало сучасному «йо» та «ьо». М'якість на письмі була позначена апострофом «'», тоді як твердість приголосних – твердим знаком «ъ». У переліку фігурувала «м'яка» голосна «і», однак поряд упорядник використовував і «тверду», позначену російською графемою «и»; український звук «и» було позначено через російську графему «ы».

Характерно, що удругому випуску «Быта подолян» (Вып. II, 1860р.), було подано зразки народної прози з характерними особливостями подільського говору – відповідно із використанням літер української та російської графіки, а також літер зі значком пом'якшення («с'») та із дашком («о»): «Був собі чумак. Чумакував він чи рік, чи два; проглянув Божого с'віту. От поїхав він раз оу дорогу, а жінка оого лышылася дома пры надії; тут-тут мала родыты. Ідэ чумак, алэ зробылася слѣота: болото таке, щой куды. А ту як на тее треба іхаты під гору. Бывся він с півдня: волы Іого ні з міс'ця! Що тут робыты?»

[3, вып. 2, с. 59]. Знаменно, що «Быт подолян» К. Шейковського на 9 років випередив «Народные южнорусские сказки» (1869–1870) І. Рудченка, який обстоював в українській фольклористиці точність фіксації та публікації саме в 60-х роках XIX ст. Під час видання двох випусків «Народных южнорусских сказок» І. Рудченко «критично скористався досвідом, набутим світовою фольклористикою завдяки появі збірки братів Грімм та 8 випусків “Народных русских сказок” (1855–1863) О. Афанасьєва...» [2, с. 77], доволі бережно ставлячись до чужих записів. Таке упорядкування і редагування І. Рудченка відомий український текстолог М. Сиваченко назвав «стриманим»: «... надання заголовка, якщо у первісному записі він був відсутній, уніфікація правопису, розбивка тексту на абзаци, обережна правка...» [13, с. 359]. Про прогресивні едиційні принципи ж К. Шейковського свідчить не тільки публікація казок, але й зразків календарно-обрядової поезії.

У першому випуску було опубліковано статтю К. Шейковського «О “гайвах”» («Про “гайвки”»), де автор подав зразки подільських гайвок, що він їх записав здебільшого в селі Шарпанівка Ольгопільського повіту, а також порівняв подані варіанти із опублікованими у збірниках М. Максимовича, А. Терещенка, А. Метлинського, Ж. Паулі, Ю. Грайнерта, І. Сахарова. Це засвідчувало обізнаність дослідника зі станом та розвитком української, російської та польської фольклористики в середині XIX ст. Учений систематизував гайвки, головним критерієм поділу вважаючи відгомін різних древніх культур (гайвки з елементами «фігоморфізму», «зооморфізму», «антропоморфізму», гайвки «з натяком на культ стихій»). І хоч саме ця класифікація, а також етимологічне потрактування слів, пов'язаних, на думку упорядника, з обрядом, – викликали критику [12], однак така спроба К. Шейковського систематизувати матеріал не тільки за формою, а й за змістом була помітним кроком у дослідженні фольклору. До гайвок-танків К. Шейковський подав коментарі, описавши кожен зокрема. Було прокоментовано гайвки «Роман-зіл'ля», «Огірочки», «Горошок», «Мак», «Яворык», «Дібровон'ка, она же и “Дошэчка”», «Горопчык», «Шум», «Кострубон'ко», «Володар», «Кривый танец»,

«Чы дыво», «Кому воля», «Жона та муж», «Пріс'», «Жел'ман». Помітно, що назви гаївок К. Шейковський зберігав такими, як почув їх від виконавців, іноді додаючи їх варіанти, що публікували серед подільян, як от: «Дібровон'ка, она же и “Дошэчка”».

Коментарі до гаївок російською мовою містили опис танка, історію публікації варіантів та їх порівняння, аналіз найдавніших образів і символів, певні текстологічні зауваги, а також паспорти, що переважно охоплювали інформацію про місце та час запису: «Ця гаївка кругова. Дівчата утворюють щільне коло, усередині якого перебуває та, що грає “Заін'ка” і виконує все, про що співає хоровод» [3, вып. 1, с. 19]; «ця гаївка належить до числа загальновідомих у Подільській губернії. У Жеготи Паулі і в г. Максимовича є варіанти Кострубонька. На жаль, збірника Паулі в нас не було під рукою, і ми не мали змоги порівняти нашого Кострубонька з галицьким. П. Максимович знову намагається пояснити Кострубонька» [3, вып. 1, с. 26]; «ця і наступна гаївка записані в Шарапанівці» [3, вып. 1, с. 30]; «у Кам'янці-Подільському деякі гаївки співаються і польською мовою, напр. “Zelman”, “Przyjechali ludzie” та ін. Але це не самобутні твори» [3, вып. 1, с. 9].

Помітне прагнення точності у відтворенні особливостей подільського говору, подекуди записувач (він же упорядник) позначив характерні «подільські» наголоси:

Коло млына **кремена́**,
Там дівчына ходыла,
Роман-зіл'ля копала,
Сама ж **Іого** нэ знала.

Понёсла ж го до рады... [3, вып. 1, с. 12]

Записи К. Шейковського містять діалектизми, які вирізняють подільські говірки не тільки на синтаксичному та лексичному рівнях, а й у царині звукової системи: «пупляночки» (пуп'яночки), «доц'ці» (дочці), «почкай» (почекай) та ін.

Додаткову інформацію упорядник подавав у посторінкових покликаннях та примітках: «В деяких місцях, замість слова “парубки” вживають “паны”. Зрозуміло, це буває в тих селах, де стосунки

між панами і селянами ґрунтуються на бамбуковім патріархалізмі» [3, вып. 1, с. 16]; «чотири останні вірші повторюються після кожного звертання до “Заїнька”» [3, вып. 1, с. 19]; «У п. Терещенка ця гаївка розміщена серед дитячих ігор...» [3, вып. 1, с. 21].

Деякі зауваги засвідчують, що гаївки збирач записував зі співу (а не фіксував зразки надиктовані), хоч і не нотував мелодій. Так, коментуючи гаївку «Роман-зіл'ля», дослідник твердив: «Судячи з її наспіву (підкреслення наше – *О. Ш.*), зовнішньої форми і деяких слів, що вийшли з ужитку, (напр., кремена, роман-зіл'ля = ромашка?) можна думати, що вона дуже давня» [3, вып. 1, с. 13].

Ретельний опис гаївок-танків не залишає сумнівів щодо запису під час виконання обряду – на Великдень. К. Шейковський не просто скупо прокоментував, а докладно відтворив рухи впродовж співу. Подекуди навіть складається враження неодноразового прослуховування: «“Мак” гаївка колова. Цю строфу постійно повторюють, але танок урізноманітнюється іншою жестикуляцією, приміром, коли першого разу проспівують, усі заплещуть, другого разу – збіжаться до купи, третього разу присядуть і т. ін.» [3, вып. 1, с. 14]. Досліджуючи гаївки з Поділля, К. Шейковський порівняв їх з російськими та польськими, принагідно описавши мазовецький обряд «kogutka» («когутка») та литовський «волочебник». Порівняльні студії давали змогу наголосити на регіональному колориті аналізованого матеріалу, а також віднайти спільні міфологічні основи весняної обрядовості.

Отже, текстологічні та едиційні принципи К. Шейковського ґрунтувалися на плідних тенденціях, притаманних українській фольклористиці в другій половині XIX ст.: прагнення відтворювати записані зразки фонетично точно, паспортизувати зібраний матеріал, фіксувати варіанти, записувати пісні зі співу, коментувати контекст виконання, подавати назви зразків – як їх записано від виконавця.

Література

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.

2. Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства / Олександра Бріцина. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2006. – 400 с.

3. Быт подолян. К. Шейковского / [авт. текста К. Шейковский] – Т. 1. – Вып. 1. – К., 1859. – 71 с.; Вып. 2. – К., 1960. – 74 с.

4. Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. – Т. 1. А–Ж. – К., 1907. – 494 с.

5. Д. С-кий. Исторические сведения о Подольской духовной семинарии. – К.-П., 1866. – С. 38-39. Цит. за кн.: М.Є. Сиваченко. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі / Сиваченко М.Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 416 с.

6. Заславський І. Каленик Шейковський (1835–1903) – талановитий український просвітник / Ісай Заславський // Українська мова та література. – Число 3 (19). – 1997. – С.7.

7. Заславський І. Каленик Шейковський – етнограф, фольклорист, мовознавець, видавець / Ісай Заславський // Київська старовина. – 1997. – №1–2. – С. 86-100.

8. Марахов Г.І. Про автора «Опыта южнорусского словаря» / Г.І. Марахов // Вісник АН УРСР. – 1970. – № 5. – С. 102-107.

9. Мацько В. Літературне Поділля / Віталій Мацько. – Хмельницький: Хмельницький РВВ, 1991. – 110 с.

10. Могила А.П. Шейковський Каленик / А.П. Могила // УРЕ в 12 т. Видання друге. – Т. 12. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – С. 394.

11. Сваричевський А.В. Перше друковане видання, присвячене фольклору та етнографії Поділля / А.В. Сваричевський // Тези доповідей наукової конференції «Проблеми етнографії Поділля» / Кам'янець-Подільський відділ Географіч. т-ва УРСР при АН УРСР; Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського; Кам'янець-Подільський держ. іст. музей-заповідник; Хмельницький обл. наук.-метод центр народ. творч. і культ.-освіт. роботи. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С.185-186.

12. Свидницький А. Великдень у подолян (По поводу «Быта подолян Шейковского»). Вып. 1-й 1860 г. Киев) / А. Свидницкий (Патриченко) // Основа. – 1861. – Октябрь. – С. 43-64; Ноябрь-декабрь. – С. 26-71.

13. Сиваченко М.Є. Іван Рудченко як збирач і публікатор українських народних казок // Літературознавчі та фольклористичні розвідки / М.Є. Сиваченко. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 337-402.

14. Сумцов Н.Ф. Діячі українського фольклору / Н.Ф. Сумцов. – Х., 1910. – 37 с.

15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Збір. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976 – 1986. – Т. 41. – 1984. – С. 194-471.

16. Шевченко Л.В. Каленик Шейковський – дослідник мови та побуту подолян / Л.В. Шевченко // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнар. науково-практичної конференції, 9–11 верес. 1994 р. м. Кам'янець-Подільський. Ч. 1 / Хмельницьке обл. управ. культури; Хмельницька держ. обл. універсал. наук. б-ка ім. М. Островського / наук. ред. О.К. Федорук. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 91-93.

17. Ю.Ш. Шейковський / Каленик Ю.Ш. // Енциклопедія українознавства в 10 т. Перевидання в Україні. – Т. 10. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3836-3837.

Анотація

О.І. Шалак. Дослідження гаївок у «Быте подолян» К. Шейковського: до проблеми записування та едиції.

У статті О. Шалак досліджено діяльність мало відомого українського фольклориста Каленика Шейковського. Авторка подала огляд історіографічних джерел, висвітлила основні періоди життя і наукової праці збирача і дослідника фольклору. О. Шалак відзначила багатогранність його постаті як мовознавця, фольклориста, педагога, видавця, громадського діяча.

Уперше в українській фольклористиці акцентовано увагу на прогресивних текстологічних та едиційних тенденціях фольклориста на прикладі публікації подільських гаївок в «Быте подолян» (1859, т. I, вип. I). Вдаючись до текстологічного аналізу, авторка дійшла висновку про прагнення К. Шейковського фіксувати варіанти з фонетичною точністю, паспортизувати зібраний матеріал, коментувати контекст виконання, подавати назви гаївок – як їх записано від виконавця.

Ключові слова: Каленик Шейковський, гаївка, паспортизація, контекст виконання, варіант.

Аннотация

О.И. Шалак. Исследование гаивок в «Быте подолян» К. Шейковского: к проблеме записывания и эдиции.

В статье О. Шалак исследовала деятельность мало известного украинского фольклориста Каленика Шейковского. Автор подала обзор истори-

ографических источников, осветила основные периоды жизни и научной работы сбирателя и исследователя фольклора. О. Шалак отметила многогранность его фигуры как языковеда, фольклориста, педагога, издателя, общественного деятеля.

Впервые в украинской фольклористике акцентировано внимание на прогрессивных текстологических и эдиционных тенденциях фольклориста на примере публикации подольских гаивок в «Быте подолян» (1859, т. I, вып. I). Благодаря текстологическому анализу, О. Шалак пришла к выводу о стремлении К. Шейковского фиксировать варианты с фонетической точностью, паспортизировать собранный материал, комментировать контекст исполнения, печатать названия гаивок – как их записано от исполнителя.

Ключевые слова: Каленик Шейковский, гаивка, паспортизация, контекст исполнения, вариант.

Summary

O. Shalak. Research of gaivkies in «The Podilians Life» by K. Shejkovsky: to a problem of recording and editorial principles.

In O. Shalak's article activity of little known Ukrainian specialist in folklore Kalenika Shejkovsky is investigated. The author has represented the review of sources about the basic periods of life and the scientific work of folklorist. O. Shalak has noted many-sided nature of the linguist: a specialist in folklore, a teacher, a publisher, a public figure.

For the first time in Ukrainian folkloristic studies the attention is focused on progressive textual and editorial tendencies of specialist in folklore Kalenika Shejkovsky on an example of the Podolsk gaivkies in «The Podilians Life» 1859, V. I, issue I). O. Shalak has come to a conclusion about K. Shejkovsky's aspiration to fix variants with phonetic accuracy, to assign passport of the collected material, to comment on the context of performance, to name gaivkies as they are named by the performer.

Key words: Kalenik Shejkovsky, gaivka, to assign passport, context of the performance, variant.